

Člověk a technika

Recenze knížky Radoslava Seluckého „Ekonomika, morálka, život“ (1963), prosinec 1963 – leden 1964

I. verse

Člověk a technika

Oživující publicistická aktivita Radoslava Seluckého vydala koncem minulého roku svůj další plod v podobě knížky pěti esejů, shrnutých pod společný název „Ekonomika, morálka, život“ (vydal Čs. spisovatel jako 47. svazek Otázek a názorů). Autor se v nich s nestejným úspěchem zabývá vztahem mezi ekonomikou a morálkou, mezi člověkem a technikou, vzájemnými vlivy techniky a umění, otázkou volného času a postavením vědy v naší společnosti.

Nesporně nejlepší částí knížky je úvaha o volném čase a kulturní revoluci. Autor v ní přesvědčivě ukazuje, že náš volný čas nemůže být v dohledné době podstatně ovlivněn zkracováním pracovní doby, ale že závisí především na struktuře doby mimopracovní. Růst fondu volného času všeho obyvatelstva je nejen součástí a podmínkou kulturní revoluce, ale představuje rovněž důležitou výrobní sílu. Hlavní cestou je budování dokonalých veřejných služeb, které je možno považovat za investici současně výrobní i kulturní. Pozoruhodný je také poukaz na vliv, jaký má na využití volného času nejen charakter práce v zaměstnání, ale také struktura té části mimopracovní doby, která je pohlcena různými nezbytnostmi. Zvláště sympatický je Seluckého důraz na nutnost promyšlené koncepce celkové přestavby společenského života (a životního stylu), bez níž nelze velký fond volného času vytvořit. Oceňujeme také autorův realismus, s nímž vidí volný čas jako pro nejbližší budoucnost hlavní oblast (prostor) skutečného rozvoje osobnosti většiny lidí.

Výborné pasáže najdeme také v esejí o vědě a naší společnosti. Být pro vědu, říká Selucký, k tomu nestačí jenom proklamace a vřelá slova. Nikdo se ovšem nepřiznává k dogmatismu, ale dogmatika lze poznat podle toho, že se obává zcela svobodných a ničím neomezených vědeckých sporů a polemik. K vědě a k marxismu patří Marxovo životní krédo „de omnibus dubitandum“, o všem je třeba pochybovat. Vědecký spor je proto sporem, že se předem neví, jak dopadne. Takzvané diskuse ve filosofii, biologii, jazykovědě nebo ekonomii, jak je známe z nepříliš dávné minulosti, měly předem oficiálně stanovený výsledek. Protivníci oficiálního názoru mohli jen provést zničující sebekritiku. Ukázalo se však, že v mnoha případech měli pravdu ti umlčení. Selucký prohlašuje (a nejen prohlašuje), že ctností vědce je klást ve svém oboru nepříjemné otázky jakéhokoliv druhu. Je třeba také ocenit Seluckého přesvědčení, že cena vědy nespočívá jen v jejích výrobních aplikacích, ale především v obohacení lidské kultury. (Odtud i jeho důraz na humanitní obory.) Konečným smyslem lidského života není rozvoj výroby, ale dokonalé poznání sebe sama; vše ostatní je pouhým prostředkem.

A tady už pomalu přicházíme k místům, jež hodláme doprovodit několika otázkami.

Když se Selucký domnívá, že věda nepřímou přispívá k odpovědi na otázky: „Kdo jsme? Odkud a kam spějeme?“, pak mu musíme dát za pravdu vzhledem k tomu, že mu jde nejen o vědy přírodní, ale také společenské (od filosofie přes archeologii až k uměnovědě). Jakmile však začíná mluvit o „syntéze přírodních a společenských věd“ na základě kvantifikace a matematizace, nasloucháme již opatrněji. Cítíme jakýsi nedostatek přesného rozlišování mezi záležitostmi opravdu lidskými a technickými a ohlížíme se po jeho kořenech někde v pozadí autorových výkladů.

Zároveň s důrazem na lidskou tvůrčí činnost se v Seluckého myšlení opakuje poukaz na cíl dějinného vývoje, jímž jest všestranné rozvinutí lidské osobnosti.

Tato formulace, která se stává až frází, není šťastná; rozvinout lze jen to, co je – v zavínuté podobě – už tady, co je tedy dáno. Jestliže konečný cíl lidského života chápe Selucký jako dokonalé poznání sebe sama, pak rovněž staví na předpokladu, že člověk už tu v podstatě jest a že jde jen o to, aby sám sebe a tím i své možnosti a schopnosti poznal. Tvůrčí čin však spočívá v tom, že není pouhým rozvinutím něčeho, co tu je dáno, ale že z každé danosti vykračuje. Perspektiva člověka není tedy v jeho rozvinutí (tím méně všestranném), nýbrž v novém a novém polidšťování sebe i světa. Člověk není jednou provždy člověkem, ale musí se jím vždy znovu a mocněji stávat. Cesta k pravému lidství však nevede všemi směry; některé směry vedou kupředu, zatímco jiné nás od lidství odvádějí. Cesta kupředu znamená proto zároveň omezení, potlačení některých možností, právě tak jako naopak jiné cesty znamenají zpomalení, narušení nebo i znemožnění postupu k pravému lidství.

Může se zdát, že některé formulace poněkud přetěžujeme. Máme však za to, že slabiny Seluckého výkladů o technice nebo o morálce mají svůj původ právě v těchto polohách. Objektivizace, fetišizace věcí, o níž Selucký mluví, daleko přesahuje oblast osobního vlastnictví (jako je auto, chata, pračka, robot, televizor); je to skutečnost celospolečenská. Teze o maximální lidskosti techniky je hluboce problematická. Bezesporu to byl jen člověk, kdo rozvinul techniku; ale nikoli všechno, co dělá člověk, je vpravdě lidské. Tam, kde se technika obrací proti člověku, nejde vždy jen o nedokonalost techniky, jak tvrdí Selucký; také naprosto dokonalá technika se může obrátit proti člověku, ba může jej dokonale odlidštit. Ona „dokonalost“, která je zárukou maximální „lidskosti“ techniky, není vlastností samotné techniky, ale podstatně ji přesahuje. Lidské použití věcí není jen technická otázka.

Proto také vypadá vztah mezi ekonomikou a morálkou poněkud jinak, než líčí autor v první úvaze. Ekonomické řízení není pouze technickým problémem (i když zatím převážně), ale patří k němu též sledování společenských cílů, i když nejsou produktem ani odrazem ekonomiky. Selucký ostatně sám připouští, že nesporně kladný ekonomický jev (jako jsou rozšiřující se zbožně peněžní vztahy) může mít některé negativní důsledky v oblasti společenské morálky. Proč tedy v rozporu s tím říká, že norma závazné společenské morálky nesmí být v rozporu s objektivní a nutnou potřebou společenské ekonomiky? Technickou stránku ekonomického řízení je ovšem třeba respektovat, ale cíle řízení je nutno stanovit (byť nikoli libovolně), je nutno se pro ně rozhodnout, zvolit směr a perspektivy. A nejen individuální, ale také společenská morálka se orientuje také přímo na těchto zvolených cílech a perspektivách. Jestliže se objektivní tendence ekonomického rozvoje dostanou do rozporu s normami takto orientované společenské morálky, nemusí být chyba jen na straně morálky. Nejen individuální morální citlivost, ale také citlivost veřejného mínění může někdy odhalit nežádoucí tendence ekonomického vývoje. (Je samozřejmé, že k dokonalému odhalení potom náleží vědecký rozbor.)

Seluckého knížka je podnětným příspěvkem ekonomů k diskusi o filosofii člověka. Popularizace ekonomické problematiky je jenom jednou a – po mém soudu – nikoli nejdůležitější stránkou autorovy hojné publikační činnosti; byli bychom nespravedliví, kdybychom se ve svém posuzování omezili jenom na ni. Náš kulturní život stojí nepochybně před řadou vážných diskusí, sporů a polemik, které po letech omílání všeobecných „pravd“ (často nepravd) a frází musejí vrhnout leckde nové světlo na nejzákladnější otázky našeho života. Zásluha Seluckého působení spočívá v tom, že úspěšně připravuje veřejnost na to, aby nynějším i příštím sporům lépe rozuměla a aby rozpoznala, že v nich jde o naši společnou nejvlastnější záležitost.

II. verse

Technika, morálka, člověk

Oživující publicistická aktivita Radoslava Seluckého vydala koncem minulého roku svůj další plod v podobě knížky pěti esejů, shrnutých pod společný název „Ekonomika, morálka, život“ a zabývajících se s nestejným úspěchem řadou živých otázek. Nejlepší částí knížky je úvaha o volném čase a kulturní revoluci; velmi dobré pasáže najdeme také v eseji o vědě a naší společnosti. Naproti tomu slabiny Seluckého výkladů o charakteru techniky nebo o morálce nás vedou k několika otázkám a námitkám.

Zároveň se zdůrazněním lidské tvůrčí činnosti se v Seluckého myšlení opakuje poukaz na cíl dějinného vývoje, jímž jest všestranné rozvinutí lidské osobnosti. Tato formulace, která se stává až frází, není šťastná. Rozvinout se může jen to, co je - v zavlnuté podobě - už tady, co je tedy dáno. Na druhé straně, jestliže Selucký chápe konečný cíl lidského života jako dokonalé poznání sebe sama, pak rovněž staví na předpokladu, že člověk už tu v podstatě jest a že jde jen o to, aby sám sebe a tím i své možnosti a schopnosti poznal. Tvůrčí čin však spočívá v tom, že není pouhým rozvinutím něčeho, co tu je dáno, ale že z každé danosti vykračuje. Perspektiva člověka není proto v jeho rozvinutí (tím méně všestranném), nýbrž v novém a novém polidšťování sebe i světa. Člověk není člověkem jednou provždy, ale musí se jím vždy znovu a mocněji stávat. Cesta k pravému lidství však nevede všemi směry, některé směry vedou kupředu, zatímco jiné znamenají zpomalení, narušení nebo i znemožnění postupu k pravému lidství.

Mohlo by se zdát, že jsme uvedené formulace Seluckého přetížili. Máme však za to, že se nám tak daří poodhalit z myšlenkového pozadí autorových výkladů některé nezajištěné a přímo pochybné předpoklady. Objektivizace, fetišizace věcí, o níž Selucký mluví, daleko přesahuje oblast osobního vlastnictví (jako je auto, chata, pračka, robot, televizor); je to skutečnost celospolečenská. Teze o maximální lidskosti techniky je hluboce problematická. Beze sporu pouze člověk rozvinul techniku; ale nikoli všechno, co dělá člověk, je vpravdě lidské. Tam, kde se technika obrací proti člověku, nejde vždy jen o nedokonalost techniky, jak tvrdí Selucký; také naprosto dokonalá technika se může obrátit proti člověku, ba může jej dokonale odlidštit. Ona „dokonalost“, která je zárukou maximální „lidskosti“ techniky, není inherentní vlastností techniky samé, ale rozkládá se naopak za jejími mezemi. Lidské použití věcí není jen technická otázka.

Proto také vztah mezi ekonomikou a morálkou vypadá značně jinak, než autor líčí v první úvaze. Ekonomické řízení není pouze technickým problémem (i když se snad tato stránka zdá dnes převažovat), ale patří k němu též sledování společenských cílů, i když nejsou produktem ani odrazem ekonomiky. Technickou stránku ekonomického řízení je ovšem třeba respektovat a zvládnout, ale cíle řízení je nutno stanovit (byť nikoli libovolně), je nutno se pro ně rozhodnout a zvolit směr a perspektivy, nemáme-li se dostat někam, kde jsme nechtěli být. A nejen individuální, ale také společenská morálka se orientuje též přímo na těchto zvolených cílech a perspektivách. Tak se může stát, že se objektivní tendence ekonomického rozvoje dostanou do rozporu s normami takto orientované společenské morálky, protože jsou v původnějším rozporu se společenským cílem a perspektivou. Nejen individuální, ale i společenská morální citlivost může někdy odhalit nežádoucí tendence ekonomického vývoje. Morální rozpoznání může tak předcházet vědeckému rozboru, který je pak k dokonalému odhalení ovšem nezbytný.

Seluckého knížka nepředstavuje jen další pokus o popularizaci ekonomické problematiky, ale je vlastně příspěvkem ekonoma k diskusi o filosofii člověka. Je

podnětná jak svými klady, tak svými nedostatky. Náš kulturní život stojí nepochybně před řadou vážných diskusí a sporů, které po letech frázovitěho omílání všeobecných „pravd“ (často nepravd) musejí vrhnout leckde nové světlo na nejzákladnější otázky našeho života. Zásluha Seluckého v neposlední řadě spočívá v tom, že nás (spolu s jinými) připravuje na to, abychom dnešním i příštím sporům lépe rozuměli a abychom rozpoznali, že v nich jde o naši nejvlastnější věc.

[Knížku Seluckého jsem dostal od Dr. Benharta v redakci Plamene 6. 12. 63, když jsem odevzdával text polemiky s Vladimírem Mihule; že mi hodlá dát knížku k recenzi, oznámil mi Benhart až při telefonickém hovoru 5. 12. 1963. Termín: do konce měsíce. (Má jít jen o glosu.) Recenzi jsem přinesl 29. 12. 1963, překročil jsem značně stanovený rozsah (proti domluveným 2 stranám jsem přinesl 3 a ještě o více než 30 řádek). Benhart mi navrhl zkrátit úvodní partie tak na 10 řádek, nereferovat o obsahu a podržet jen kritické partie. To jsem učinil a novou verzi recenze jsem přinesl – jak bylo domluveno – 3. 1. 1964 v 9.00 ráno, těsně před schůzí redakce Plamene. – přípisek autora]